

פרקים על יהדות הונגריה

היהדות בכל הדורות ובכל הגליות היתה כקשת עשויה צבעים וגוונים רבים. היא היתה מורכבת ממדקדקים במצוות וממקלים, ממסתגרים וממעורבים בין עמי הארץ, מראצינאליסטים וממיסטיקאים, מאנשי הלכה, משפטנים חמוריסבר ומאנשי אגדה חייכניים. בדורות האחרונים רבה המחלוקת על טיבה של היהדות האמיתית. מה היא היהדות? אם דת היא או לאום, שליחות או גורל? ורב הפירוד בתוך היהדות. יהדות הונגריה גם היא קשת, ואם יש אופייני לה הרי שהיא קשת רחבה יותר עם קווים קיצוניים-גסים, עם צבעים צורמניים.

מבניה היה הרב אהרון חורין, מראשוני הרבנים הרפורמים, שהכניס בקהילתו בארץ עוד בראשית המאה תשע-עשרה דרשה בשפה ההונגרית, עוגב ומקהלה מעורבת של גברים ונשים. הוא תבע הקמת סנהדרין שיעסוק בתיקוני הדת ויתאיים את הדת היהודית לעולם המודרני. אך מבניה הוא גם הרב יואל (יואליש) טייטלבוים, רבם המוכר של נטורי-קרתא. מבניה הוא הרב לעזר לאופולד, חוקר מודרני של התנ"ך, שדרש בשנת 1840 שיווי-זכויות מלא ליהודי הונגריה והלהיב את קהילתו הקדושה ללימוד השפה ההונגרית על בוריה ולהשתמש בה בבית, בבית-הספר ובבית-הכנסת. מדבריו: „אנו מכירים בהונגריה כארץ מולדתנו היחידה ונעשה הכול כדי להחדיר בנשמות כל בני קהילתנו את האהבה אליה ולעם ההונגרי“. הוא שלח את בניו לצבא המהפכני הלאומי של קושוט, שם לחמו יחד עם אלפי היהודים שהתנדבו אף הם למאבק למען שיחרור האומה המגיארית. מתוך 180,000 חיילים הונגרים היו 20,000 יהודים. המפקד העליון של צבא המורדים, הגנרל גורגיי, מציין בפקודת-יום ש„היהודים הצטיינו במשמעת, בגבורה אישית ובסבלנות-ברזל התחרו בכל התכונות הצבאיות עם שאר החיילים“. לא כל ההונגרים הבינו באופן שווה את צלילי החופש. היו ערים בה שוליות ואזרחים ניצלו את המהומה לחיסול חשבונות עם היהודים בני-חרותם, התנפלו על בתי יהודים, בזו חנויות ומחסנים. בפוז'וני דרש האספסוף את גירוש היהודים וצעק בתרעומת: „איזה מין חופש זה, שלא נותנים להכות ביהודים?“

עוד לפני המהפכה תמך חלק חשוב של הציבוריות ההונגרית באמנציפציה. המדינאי השמרן הבארון אטווש יוזף, פאטריוט גלהב וידיד יהודים, אמר בפרלמנט ב-1840: „שבטים ועמים מתאחדים לאומה אחת בכל מקום כשמאחדים אותם זכויות דומות ואינטרסים זהים. היהודים לא יכלו להרגיש את עצמם עד

* הרצאה בטכס קבלת פרס ע"ש שלמה חרחס ז"ל מטעם קיבוץ אילון ו, מורשת.

עכשיו כאזרחי מולדתנו... אם ניתן להם זכויות שוות, יש להניח שהדבר ישפיע על התקרבות לאומה ההונגרית". מה המריץ את ההונגרים להיות כה מסבירי-פנים? באזורי הקספר של הונגריה היו מיעוטים רבים: רומנים, סלאבים, גרמנים. הלאומנים ההונגרים היו מעוניינים בהתבוללות המיעוטים, אך בין המיעוטים האלה פעלו תנועות לאומיות עצמאיות שהתנגדו למגיאריוזציה. שונה היה מצבם של היהודים — רובם מהגרים מפולין וגליציה. הם קיבלו בברכה ובהתלהבות את הסיכוי להיות אזרחים בעלי זכויות שוות, ללמוד את השפה ההונגרית ואף להיות סוכני המגיאריוזציה בקרפטרורוס, בטרנסילבניה, בסלובניה וכו'. הסתגלותם היתה מהירה, עלייתם מסחררת. לדוגמה: מיכאל הלפרין היה בחור ישיבה בעיירה פולנית, בגיל שש-עשרה הגיע להונגריה, בגיל עשרים הוא מפרסם קובץ שירים בהונגרית, בגיל 30 הוא מזכיר המדינה במשרד התרבות של ממשלת קושוט, מאוחר יותר מו"ל, אפוטרופוס של משוררים חשובים, מחבר מחקר חשוב על תולדות הונגריה בימי קדם. מהגרים אחרים עושים חייל במסחר, בעסקי חכירות, מקימים חברות לשיווק חקלאי, חברות ביטוח, מפלסים את „דרך התבואה" מהקספר לבירה, מפתחים מלאכות ותעשייה, יצוא ויבוא. הם מורידים שטריימל וקאפוטה, מתלבשים כבני סביבתם, כאצילים, כפריים או כסוחרים עיוניים. הם מדברים הונגרית, שרים את שירי העצב של הפוסטה, מקשיבים ללחן הצועני — הונגרים לכל דבר.

האמנציפציה, עליה הכריזה המהפכה, באה לידי התגשמות מלאה ב־1867 לפי החלטת הפרלמנט: 1. מוצהר בזה שכל התושבים היהודים בהונגריה יש להם הזכויות האזרחיות והפוליטיות כמו לתושבים הנוצרים; 2. כל חוק, מינהג או תקנה הנמצאת בניגוד לכך מתבטלת בזה.

אחר מספר שנים קיבלה הקהילה הדתית היהודית מעמד שווה לכנסיה הקתולית והפרוטסטנטית. לא היה לזה אף ודגמה באירופה. והצד השני של המטבע: לא היתה ארץ בה ההתבוללות של היהודים והפטריוטיות הקיצונית הגיעו לממדים כמו בהונגריה. משך מאה שנה ויותר לא היתה מפלגה שיהודים לא יהיו בין אישיה החשובים, מפעל תרבותי או תנועה חברתית שיהודים לא יהיו בין יוזמיה וחבריה. בתחום הכלכלה היו ליהודים לא רק עמדות מרכזיות במסחר, תעשייה, ביטוח ובנקאות, גם בחקלאות היה ניכר חלקם. 20% של האחוזות הגדולות מעל ל־4,000 דונאם ו־19% מהאחוזות הבינוניות בין 800 ל־4,000 דונאם היו בידי היהודים בראשית המאה, ואדמתם מן העידית. בראשית המאה התשע-עשרה היו בהונגריה כ־100,000 יהודים, במחצית המאה — חצי מיליון וערב מלחמת-העולם הראשונה — כמיליון. הם היו פחות מ־5% של האוכלוסיה, אבל כרבע מתושבי הערים.

כבר לפני 100 שנה היו צירים יהודים בפרלמנט ההונגרי, נציגי מפלגות שונות, חברים באקאדמיה. 280 משפחות יהודיות קיבלו תואר אצולה ו־26 משפחות יהודיות זכו בתואר בארון, זה מבלי לדבר על יועצי-סתר ויועצי-כתר ושאר נכבדים. כל אלה תומכי המשטר הישן, בני בריתם של הפיאודלים ההונגרים ועושי דברם, עמודי התווך של משטר טיסה בראשית המאה ושל הורטי בין שתי מלחמות-

עולם. לעומתם היו יהודים אחרים, שהם מפיצי התרבות המערבית, ליבראלים וראדיקאלים למיניהם, מקימי האיגודים המקצועיים, מפלס־דרך לסוציאליזם. היהודים הם שיסדו את „איגוד גאליילי“, כעין חברה פאביאנית שהתסיסה את האינטליגנציה, ואת הירחון המתקדם בעל הרמה „המאה ה־20“. ירחון זה נסגר בימי מלחמת־העולם הראשונה בשל אופיו הפאציפיסטי בפקודת שר המשפטים ואז'וני וילמוש. גם ואז'וני היה יהודי.

עם עליית היהודים והצלחתם בכל תחומי החיים, עולה גם האנטישמיות. ב־1875 שאל ציר הפרלמנט איסטוצ'י את הממשלה: „האם מוכנה הממשלה להעמיד תריס בפני חדירתם של יהודי חוץ־לארץ להונגריה? אם תוקם תנועה של הגנה עצמית בשטח זה עלידי חוגים נוצריים, האם תפריע הממשלה?“ שר הפנים ענה על כך: „הממשלה תעמוד מנגד לכל תנועה שתרחיק להפריע את יחסי השלום בין האזרחים המשתייכים לדתות שונות“.

ב־1878 הציע איסטוצ'י שהמשלחת האוסטרית־הונגרית היוצאת לוועידת ברלין תציע שהמעצמות יכריחו את השולטן לוותר על ארץ־ישראל על מנת להעביר לשם את יהודי אירופה. הממשלה הורידה את הצעתו מסדר־היום בהנמקה שהפרלמנט לא ידון על הצעות אנטי־הומניטאריות. איסטוצ'י הכריז שהעתיד יוכיח שהצעתו היתה נכונה. בעקבות הצעתו שלחה קבוצה של „חובבי־ציון“ הונגרים תזכיר לביסמארק וד'ישראל, בו מבקשים „לתת לנו באמצעות מלכיהם הנכבדים בית בארץ אבותינו העתיקה, במלוכה חוקית ובלתי־תלויה בהתאם להצעה הרצופה מאת איסטוצ'י. [ועל החתום] בשם הרבה מאות אלפים של הישראלים — מ. לוי, ת. פרוינד, מאיר רייזל“.

האנטישמיות הגלויה מושתקת. כל נסיון להתקיף את היהודים כציבור זוכה לתשובה ניצחת בעתונות הליבראלית, בה היתה השפעה ניכרת ליהודים. בכל זאת היתה קיימת זרות. יהודים מתבוללים נדרשו להתנער מקשריהם עם יהודי המזרח. מתחת לפני השטח רוחשים גחלי שינאה.

ב־1881 נעלמה נערה נוצריה בת 14 מהכפר טיסה־אסלאר. איכרים מעוררים חשד שהיהודים רצחוה. עלילת דם נרקמת. פרעות פורצות. הגאשמים עונו משך שנתיים. הם זוכו רק ב־1883. איסטוצ'י, העומד בראש סיעה פרלמנטאית של 12 צירים, מכריז שלמרות הזיכוי כולם משוכנעים באשמת היהודים. חבר הפרלמנט היהודי מאזאי ארנו משיב: „...אם כי חבר הפרלמנט איסטוצ'י השיג את הדבר שתושבי כפרים מזויינים בגרזנים נכנסים לערים ופורצים את חנויותיהם של יהודים, אם הוא אומר שלמרות הזיכוי כולם משוכנעים באשמת היהודים, אוכל להשיב: היו זמנים שבת־המשפט לא זיכו את היהודים מעלילה זו, בכל זאת התקיימו היהודים גם בזמנים ההם עד שבאה תקופה נאורה יותר... התנועה האנטישמית מלמדת את הדור היהודי החדש כי ארץ זו איננה מולדת אידיאלית“.

ובכל זאת הוא מסיים את נאומו במשפט צרפתי: „כאן אני, כאן אשאר“.

הפסוק הזה, „כאן אני, כאן אשאר“, הוא בעל משמעות טראגית ליהודי הונגריה. מרביתה לא למדה מאומה מהנסיונות החמורים ביותר, לא מעלילת־הדם מטיסה־אסלאר, ולא מהסירור הלבן, ההתפרצות האנטישמית הנוראה של 1919. היהודים

הוכרו כאשמים במפלה ההונגרית במלחמה, כאחראים לחוזייהשלום של טריאנון שנטלו מהונגריה שני-שלישים משטחה ומאוכלוסייתה, כבוגדים, מסיתים ומשחיתים האומה. היו פוגרומים, תליות המוניות, התעללות סאדיסטית בחיים ובמתים ואף שריפת יהודים.

אם עלות הורטי לשלטון שולטת אנטישמיות רשמית, הונהג נומרוס קלאוזוס ולמרות זאת, כשהעלה ציר אנטישמי הצעה לגרש את היהודים מהונגריה, משיב לו חבר הפרלמנט היהודי שנדור פאל: „אם תגרשונו מארץ מולדתנו, מהונגריה האהובה עלינו מעל לכל, נעמוד על הגבול ונשיר את ההימנון הלאומי“. למחרת היום כתב ההיסטוריון והפובליציסט הציוני ד"ר באטו לאיוש: „אם נעמוד חלילה על-יד הגבול — בעייתנו לא תהיה מוסיקאלית — מה נשיר — אלא גיאוגרפית — לאן גלך“.

המתבוללים מבין יהודי הונגריה היו פטריטים הונגרים כנים ועיוורים. אחדים מהם בירכו על הצטרפות הונגריה למחנה הגרמני במלחמת-העולם השנייה, „כי המלחמה תחזיר להונגריה את השטחים שנקרעו ממנה על-ידי חרפת טריאנון“ — דברי מנהל בית-ספר אורתודוכסי בגיור. אין זו התרפסות ולא דברי אנוס, כך סבר האיש וכך אמר.

לאן ללכת? היא שאלה ריטורית. בפיו של ציוני, ברור: לארץ-ישראל. ההליכה לארץ, הציונות, התחילה בהונגריה שנים רבות לפני הרצל. בין הראשונים היה הרב יהודה אלקלעי, מורה ורב בקהילת זימוני השוכנת בדרומה של הונגריה. בניגוד למתבוללים, הוא למד לקח אחר מאביב העמים. הוא סבר שאם ההונגרים לוחמים על החופש, ומעבר לדנובה הסרבים תובעים את חירותם מהמגיארים ובטראנסילבניה דורשים הרומנים את זכותם — הרי אנו היהודים צריכים להיאבק על שיבת-ציון וצריכים להחיש את הגאולה בדרך הטבע. הוא הטיף לחינוך הדור הצעיר לקראת עליה, לחידוש העברית כשפת דיבור ולחידוש המעשר שממנו צריך ליצור קרן לגאולת הקרקע בארץ-ישראל. הוא פירסם את מאמריו ב„המבשר“, ב„הלבנון“ וב„החבצלת“. כן עמד בקשרים עם מונטיפיורי, עם הרוטשילדים ועם נכבדי ירושלים, ובצדק רואים אותו כאחד מאבות מקוה-ישראל.

שושלת היוחסין נמשכת ממנו לרב יוסף גאטוֹנֶק, בלשן של שלוש לשונות: הונגרית, גרמנית ועברית. גם הוא היה מתומכי המהפכה של 1848, מתומכי קושוט, אך חזר בו. בספרו ההונגרי „המשיח: דין ודברים על האמנציפציה“ הוא מקדים את השיחרור הלאומי לתביעה לשוויון זכויות אזרחיות. על דעתו זו הוא נרדף על-ידי השלטון ההונגרי ומואשם בספראטיזם. עיקר רעיונותיו: היהדות היא לאום ולא קיבוץ דתי בלבד. העם יהודי ישוב לנחלת אבותיו ויהיה שם לאום עצמאי. ההגשמה תהיה בכוחות עצמנו ובלי לצפות לנסים. היהדות תגשים את יעודה המשיחי ותהיה „אור לגויים“, אחר שתשיג את עצמאותה. הוא עמד בקשר עם משה הס ויחד עמו ביקר בפאריס כדי להשפיע על „חברת כל ישראל חברים“ ועל כרמיה לייסד בתי-ספר חקלאיים בארץ-ישראל. הוא פיתח פעולה דיפלומאטית עניפה, ביקר בקושטא ונתקבל אצל ראש הממשלה פואד פחה ונכבדים אחרים. יוסף גאטוֹנֶק השפיע ישירות על אליעזר ראב והיושע שטמפר ובני חבורתם יוצאי

פרקים על יהדות הונגריה

הונגריה שהיו מייסדיה של פתח־תקווה. אליעזר ראב היה חקלאי, בעל אחוזה קטנה, מעורה בחיים ההונגריים, „זקן הכפר“ ונציג מחוזו בגוף הבוחר את צירי הפרלמנט. יחד עם זאת היה חובב־ציון מנעוריו. יהושע שטמפר היה יהודי מסורתי, אך גמר בית־ספר תיכון הונגרי ואף התחיל ללמוד ספרות ובלשנות הונגרית באוניברסיטה. הוא לחם בצבא קושוט. מניעי עלייתו היו, ללא ספק, לאומיים. כמוהו גם דוד גוטמן, מיכאל כ"ץ ויעקב בלומנטל היו פטריוטים הונגריים בנעוריהם, עובדי־אדמה, לוחמים אצל קושוט או אוהדי תנועתו.

הלך שהם למדו מהמהפכה ההונגרית: ממסירות הנפש, ההתלהבות ורוח ההקרבה שגילו לוחמי החופש ההונגרים צריכים היהודים לקחת דוגמה וללחום למען החופש של עםם הם.

קבוצה זו של יהודים הונגרים, שעלו ארצה לפני 100 שנה, קדמו לבילויים. הם היו חובבי־ציון מגשימים, מייסדי מושבות וחברות לקניית קרקעות. כור מחצבתם — המהפכה של 1848. מהפכה זו יצרה קיטוב ביהדות הונגריה — מתבוללים קיצונים וציונים. השתתפות היהודים במהפכה היתה גדולה בהיקפה. היהודים היוו יותר מ־11% של הלוחמים בפועל, כשהם 2% של האוכלוסיה. הם עלו בכל דרגות פיקוד־השדה, הם אירגנו את חיל הרפואה, את האספקה, את שירות הידיעות, הם מימנו חלק גדול של תקציב הצבא ואירגנו את פעולות ההסברה. עם כשלון המרד, הטיל שלטון הדיכוי האוסטרי קנסות כבדים על הקהילות היהודית, קצינים יהודים ועסקנים גלו יחד עם קושוט וחבורתו ונשארו נאמנים ללאומיות ההונגרית גם בגלותם. ההתבוללות גברה בחוגים רחבים. רבים סברו שהם היהודי שנשפך בעת המרד יקבע ברית־נצח עם אדמת הונגריה ועמה.

אך חוגים יהודיים אחרים הסיקו מאותה הוויה עצמה שהם צריכים לעשות למען חירותם של היהודים. הם רצו להקים בארץ־ישראל מושבות חקלאיות ולהגן עליהן בנשק, כי גם בהונגריה הם היו חקלאים ולוחמים. אך טעות ההיסטוריונים היא, שהם סווגו לתקופה הטרומ־ציונית. הם גרסו שהיהדות היא אומה, שיש לחדש את השפה העברית, שיש לחזור לחקלאות ולגאול את הקרקע, שיש לשמור בנשק על כל ישוב — הם היו ציונים לכל דבר. הם היו מגשימים.

יעקב הרצל, אביו של תיאודור הרצל, היה מבני קהילתו של הרב אלקלעי ושמר על קשרים אֶתוֹ גם לאחר שעבר לגור בבודפשט. הרב יוסף גאטונק היה נכנס ויוצא בבית הרצל. תחילת ציוניותו של תיאודור הרצל היא לא במשפט דרייפוס אלא בנאומים האנטישמיים של איסטוצ'י ובהשפעת „חובבי־ציון“ ההונגריים. אומנם הוא הגיע להכרה לאומית רק אחר אכזבתו מהליבראליזם הקוסמופוליטי, אך אין ספק שתשתית יחסו ליהדות היא מבית אביו בבודפשט.

בגיל 18 עבר תיאודור הרצל לווינה ולא פעל עוד בקרב יהדות הונגריה, אך על גורלה הטראגי התנבא. ב־1903 הוא כותב לצייר הפרלמנט מאזאי ארנה, שהוזכר לעיל: „הנני מענה את נפשי זה שמונה שנים ככלב. הקרבותי לטובת הענין ממון הרבה, הנני עובד עבודת חנם, כמובן מאליו. הייתי ללעג ולקלס והטילו בי רפש ואף־על־פִּי־כן עדיין הנני מלא התלהבות כיום הזה כמו ביום הראשון... המפעל כבר נעשה גדול מדי ושוב איני יכול לעסוק בתעמולה במקומות...“

על יהודי הונגריה הייתי אולי מוכן לוותר, אילו ידעתי שעלידי הפאטריסטים שלהם ייפטרו מן הפורענויות של האנטישמיות. אינני מספסר בצרת הבריות, אבל גם את יהודי הונגריה ישיג גורלם, וככל שיאחר לבוא כן יהיה קשה ואכזרי יותר, וכל כמה שיתחזקו בארץ כן יהיה גורא ואיום יותר. אין מפלט ממגיפת השינאה לישראל ואז יוכלו, לעשות את שבתם' עם הפאטריסטים שלהם". גם מרכישת קרקעות עלידי היהודים בהונגריה לא היתה נוחה דעתו: "בהונגריה עושים היהודים מישגה גדול ברכום בידיהם קרקעות מרובים. האצילים הקטנים, שאת רגליהם דחקו מן האדמה, יקומו לילה אחד ויהיו למנהיגי העם כדי להתנפל על היהודים; הממשלה הליבראלית מוחזקת באופן מלאכותי עלידי כסף בחירות הבא מידי יהודים; המפלגה השמרנית יכולה יום בהיר אחד להפוך את הקערה על פיה".

ימים חזויים אלה הגיעו. המסירות למולדת ההונגרית לא הועילה לא בימי הטירור הלבן אחר מלחמת-העולם הראשונה ולא בעת שלטון מפלגת "צלב החץ" בעת מלחמת-העולם השנייה. האם ידע עמנו ללמוד מההיסטוריה שלו? האם יהודי הונגריה למדו?

את יהדות הונגריה אפשר להבין רק ברב-גווניותה וקיצוניותה. רבניה האורתודוקסיים היו פאנאטיים וחשוכים יותר מחבריהם במזרח-אירופה; מתבולליה היו פאטריסטים יותר משבט יהודי כלשהו במערב; הציונים שבה היו קיצונים תוקפניים ובלתי-מתפשרים; המהפכנים שבה היו דוגמאטיקאים וקשוחים; הליבראלים שבתוכה היו קוסמופוליטים מאחדי חמש תרבויות. על כל גווניה היא ספגה מהסבבה ההונגרית — גאוותנות, חוסר גמישות, שמירה על כבוד עצמי, כוונות ללחום קרב אבוד. המעניין: על אף ההבדלים התהומיים חדורים יהודי הונגריה סולידאריות וחיבה לשבטם. ודברי אלה יוכיחו.

ביבליוגרפיה:

1. Bernstein, Dr. Bela, "Az 1848/49 iki magyar szabadság harc és a zsidók". I.M.I.T, Budapest, 1898.
2. זהבי, צבי, "מהחתי"ם סופר ועד הרצל". הספריה הציונית, ירושלים, תשכ"ז.
3. יבנאלי, ש., "תקופת חיבת ציון". "דביר", תל-אביב, תש"ב.

Mr. Aharon Weiss, a research fellow in the Faculty of Modern Jewry at the Hebrew University, has written a research on the Judenrats in South-East Poland. He put in a great deal of work to find out about the ways they were set up, their make-up, their character, and their motivations. Mr. Weiss scorns arbitrary generalisations, and tries to come to conclusions based on authentic material, having checked it thoroughly beforehand. It turns out that the Judenrats in small places were not the same as those Judenrats that made themselves collaborators.

Mr. Eilon Peled has researched into the camps of the expelled illegal immigrants in Cyprus. Eilon's work was put together as his graduation thesis in the High School in Kibbutz Yavne. Afterwards Eilon wrote his work up, and we find in front of us very interesting conclusions about the internal conditions of the Cyprus camps, the part that the Jewish Settlement in Eretz-Israel played in helping the illegal immigrants, and also the relationships between the immigrants and the British authorities.

In the framework of documentation, we present here a document given by Dr. Yosef Walak from Bar-Ilan University about the problems of Jewish students in Nazi Germany's schools.

Dr. Yeshayahu Yelinek, from Haifa University, continues with his far-reaching bibliography about Slovakian Jewry.

Dr. Dov Levine, a researcher into Modern Jewry at the Hebrew University, reviews Hillel Zeidel's book "Man under Trial".

We publish here a lecture by Shlomo Yitzchaki, a member of Kibbutz Evron, about Hungarian Jewry in the last few generations.